

Анотація

У статті проаналізовано вербальні та невербальні вияви національно-культурних особливостей міжперсонального спілкування в українському, польському, англійському лінгвокультурних середовищах, окреслюються деякі прагматичні й функційно-комунікативні особливості прагматичних тактик ефективної міжперсональної взаємодії в умовах міжкультурного спілкування та їхня значущість для досягнення найбільшого запланованого прагматичного результату.

Ключові слова: лінгвокультурне середовище, концепти, міжперсональна взаємодія, ефективність спілкування.

Аннотация

В статье проанализированы вербальные и невербальные проявления национально-культурных особенностей интерперсонального общения в украинской, польской, английской языковой среде, рассматриваются некоторые прагматические и функционально-коммуникативные особенности прагматических речевых тактик эффективного интерперсонального взаимодействия в условиях межкультурного общения а также их значимость для достижения запланированного прагматического результата.

Ключевые слова: лингвокультурная среда, концепты, межличностное взаимодействие, эффективность общения.

Summary

The article is focused on the verbal and un verbal manifestation of national and cultural peculiarities of interpersonal communication in Ukrainian, Polish and English cultural and language environment and on the role of indirect communicative tactics in the hinting strategy in order to achieve the desirable perlocutionary effect.

Keywords: cultural and language environment, concepts, interpersonal interaction, efficiency of communication.

УДК 811.163.2'27(477.75)

Джелъова А. С.,
Пловдивски университет
“Паисий Хилендарски”
(България)

СИНЕРГЕТИЧНИЯТ ПОДХОД ПРИ ИЗСЛЕДВАНЕ НА МЕЖДУСИСТЕМНИТЕ ЕЗИКОВИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ БИЛИНГВИЗЪМ, ДИГЛОСИЯ, ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ

Според новата философска логика синкретиката и основаващата се на нея теория на носителите на С. Г. Федосин всяко явление във Вселената може да бъде описано с едни и същи категории, тъй като всички явления имат еднакви свойства [11]. Еднаквите свойства се проявяват в различни величини и с различна степен на свобода. Използването на величини предполага съпоставка и представяне на всяко явление чрез друго. Затова и при анализа на двата научни подхода – антропоцентричен и антропен – използваме съпоставителен метод. Същият метод е приложен и в коментара на езиковите явления билингвизъм, диглосия и интерференция.

Антропоцентричний і антропний підхід са проекція на двата типа човешко мислене – аналітично і синтетично. Аналітичне і синтетично мислене като проява на съзнанието са отражения на дискретното і континуантното съществуване на материята. Тези отражения при човека са творчески. Техен резултат са формираните две различни картини на света – антропоцентрична і антропна, които са представени в езика і в науката.

Най-важното за антропоцентризма е разграничаването на субект і обект – основа за създаването на понятието система. Понятието система обезпечава методологічната теоретична база і става едновременно обект, продукт і инструмент на методологіята.

Интересът на класическото познание е насочен преди всичко към системата, независимо че при нейното изследване се има предвид і влиянието на средата. Некласическото і постнекласическото се интересуват і от хаоса, і то от неговата креативност по отношение на системата.

Общата теория на системите утвърждава изоморфизма на законите в системи от различно естество, а теорията на системите изследва отношението среда–система. Ще направим едно уточнение за категориите хаос і среда. Понятието среда предполага наличие на поне една формирана система, докато в хаоса е възможно на определен етап да липсва система (тя е само потенциална, но не е реализирана). Средата може да съдържа системи і елементи от хаоса. Средата і хаоса съществуват *във* і *извън* системата. Изследването на системата във взаимоотношенията ѝ с други системи і с хаоса я представя освен като динамична равновесна і като динамична неравновесна. Вниманието на синергетиката е преди всичко към неравновесното състояние на системите.

В системологіята се приема съществуването на различни типове системи: отворени, затворени, динамични; прости, сложни. Динамичните са образувани от отворени і затворени підсистеми. Сложните системи се състоят от підсистеми. Підсистемите се изграждат от класове. Класовите също са отворени или затворени. Човешкият език се тълкува като динамична, отворена, сложна, адаптивна система. От изключителна важност е изясняването на знаковия характер на езиковата система, установяването на прости і сложни езикови знаци, на асиметричний дуализъм на езиковия знак, а също і уточняването на йерархичната структура на естествения човешки език.

Антропний підхід е израз на възприемането на материята в нейната континуантност. Неделимостта на материята се отразява в развитието на синтетичното мислене на човека. Най-характерното за антропний підхід е, че всички прояви на материята се тълкуват като носители на едни і същи свойства. Антропний підхід е дуален і йерархичен. В първия случай проявите на материята са взаимносвързани противоположности, които непрекъснато преминават една в друга, като се запазват, без да се променят. Във втория съществува ограничено (при системата) или неограничено (при хаоса) множество взаимносвързани образувания на едно і също равнище или на

различни равнища, подредени в йерархична последователност, които също преминават непрекъснато едно в друго. Всеки елемент и всяко равнище са възможни само и единствено чрез другото предходно и следходно равнище. При антропоността съществува равнопоставеност и равнозначимост на всяко нещо, независимо дали е просто, или сложно образувание. Няма главно и второстепенно. При антропния подход също се приема изоморфизмът на законите, но тези закони вече се отнасят не само до системите, а и до хаоса. Търси се единство на законите в живата и неживата материя. При антропния подход Вселената е единна и човекът в нея е част от това единство. Единството на законите се обяснява с еднаквите свойства на всичко съществуващо във Вселената. Изследването на единството на Вселената е невъзможно да бъде само дисциплинарно, затова при антропния подход водеща е междудисциплинарността.

При антропния подход всяко явление е съвкупност от едновременно действащи стари и нови процеси, насочени в различни и в противоположни посоки. Процесите са вътрешни и външни и се осъществяват от просто към сложно и от сложно към просто, от едно към много, от много към едно, от равновесие към неравновесие и обратно. Тези процеси са резултат от взаимодействието на системата и хаоса. Процесите са закономерни и случайни, потенциални и реализирани.

Обединяването на антропоцентризма и антропоността приемаме за необходимост, тъй като двете страни на мисленето аналитичната и синтетичната, като отражение на двете прояви на материята – дискретност и континуантност, – са единни и са невъзможни поотделно. Антропоцентричният и антропният подход се развиват успешно в новото метанаучно направление *синергетика*. Категориите и законите на синергетиката са общовалидни, те са приложими както в точните, така и в хуманитарните и социалните науки.

Диапазонът на хуманитаристиката се разширява. Навлизат категории, които до този момент са се използвали само в точните науки – скорост на протичане на процесите, ентропия, енергия, симетричност, коеволюция, кохерентност, параметри на порядъка, степен на свобода. Някои от употребяваните понятия вече се представят като категории – възникване, взаимодействие. Уеднаквява се терминологичното обозначаване на едни и същи явления – напр. **бифуркация** (разединяване). Въвеждат се нови категории: **флуктуация** – създаване на отклонения в поведението на някакъв елемент или част в резултат на засилване на индивидуалността им при определени условия и увеличаване на степента на свобода за сметка на характерните за вътрешните процеси в системата параметри на порядъка или проникване на елементи от друга система. Поведението на елементите в системата, на класовете и на подсистемите се изследва от различни гледни точки, и то при двете възможни състояния на системата – равновесно и неравновесно. Всички явления и описващите ги категории се представят като производни едно от друго и като проява на едни и същи свойства, но в различни величини и с различна степен на

свобода. Всяко явлення може да се осъществи в своите противоположности (системност и хаотичност) и да изпълнява различни функции.

Интересът се насочва към описване на явления и категории, които до този момент не са били обект на внимание и към преосмисляне на изследвани вече категории. Основна особеност на постнекласическото научно познание е доминирането на проблемното мислене с неговия творчески характер и опита му за разрешаване на проблемните и кризисните ситуации в науката и познанието не само чрез получената, съхранена и обработена информация за обективно диалектичните свойства на съществуващото, а и чрез предвиждане, прогнозиране на развитието, възможността за въздействие, интуицията.

Такъв подход изцяло променя ролята на човека в Битието и в науката. Създава се ново световъзприемане. Човекът има нови функции. Той не е само наблюдаващ, участващ и играещ различни роли, а е и създаващ и самосъздаващ се. Човекът е едновременно субект и обект и изпълнява множество функции. Съществува едновременно като дискретност (антропоцентризъм) спрямо едни системи, среда и хаос и като континуантност (антропност) спрямо други. Като дискретност – сложна, отворена, еволюционна, адаптивна система – може да влияе и дори да управлява до известна степен еднородни системи от същото равнище, в което е самият той, или системи от по-ниско равнище. Като континуантност е подчинен на общите закони на битието и на непрекъснатото взаимодействие с други системи, среда и хаос, които освен със закономерни прояви, му влияят и със случайни прояви.

Поведението на отделната личност в езиково-културната ситуация е сложен и многостранен процес: от една страна чрез езика личността влияе на обществото, а от друга, обществото чрез езика променя личността. Личността може да катализира назряващи процеси, водещи до качествена промяна в посока на развитие или на упадък на езика. Тя може да действа съзнателно или самата личност да е продукт на манипулация. Едновременно с възможността за съзнателен избор личността е подложена на влиянието на независещи от нея системни и хаотични исторически и социо-културни прояви. Съзнателната дейност на една личност и създаденият от нея културно-езиков продукт, който е система, може да надхвърлят себе си, тъй като са едновременно продукт и на личността, и на обществото и търпят сложното въздействие на вътрешни и външни фактори, резултат на едновременните системни и хаотични процеси, на закономерностите и случайностите.

Простите и сложните, конкретните и абстрактните образувания на материята са резултат на едни и същи механизми – съединяване, разединяване, взаимодействие, взаимовлияние. Те обхващат еднакви и различни, еднородни и разнородни елементи, подсистеми и системи. Тези механизми обясняват инвариантно-вариантната структура и симетрията и асиметрията. При подхода всяко нещо да бъде обяснено чрез друго и като проява на едни и същи свойства, но в различна величина от значение е типа отношение между дискретните същности – свързване, свободно свързване, абсолютно свързване и абсолютно

свободно свързване. Свързването и свободното свързване са характерни за системата и създаването на синтетични и аналитични структури в нея. Другите два типа свързване са присъщи главно на хаоса.

Всеки дискретно съществуващ елемент следва да бъде описан чрез:

- 1) вътрешното отношение между неговите форма, съдържание и функция и
- 2) неговата цялост като единство на форма, съдържание и функция спрямо целостта на други еднородни и разнородни елементи от същото или от друго равнище, които са също такава единство. Отношението форма, съдържание и функция разкрива съществуващите симетрия и асиметрия.

Асиметричният дуализъм на езиковия знак е посочен от С. О. Карцевски [6]. Съобразно концепцията за проява на едни и същи свойства и закономерности, но в различни величини и с различна степен на свобода тук предлагаме следната интерпретация на симетрията и асиметрията в езика. Традиционната дефиниция определя симетрията като пълно съответствие, а асиметрията като липса на съответствие между частите по отношение на някакъв център, ос или среда. Освен това съответствие обаче има съответствие и между самите компоненти на едно цяло. Цялото може да бъде от 2, 3 или повече компонента. Възщност симетрията / асиметрията като съответствие между взаимносвързаните части на цялото открива С. О. Карцевски. Езиковия знак се приема от него като единство между съдържание и форма, т.е. като дуалност.

Тук предлагаме приемането на две аксиоми: а) тълкуване на езиковия знак като трикомпонентен – единство на форма, съдържание и функция. Функционалната значимост на знака, посочена от Ф. Де Сосюр, е развита в теорията на Л. Йелмслев. А. Барулин също приема, че освен означаващо и означаемо в знака има още един компонент – синтактика – правилата за използване на дадения знак в контекста [1, 12]. Синтактичното измерение е едно от трите измерения на семиозиса, което изразява отношението на знака към другите знаци. Синтактиката обединява парадигматиката и синтагматиката на знака [5, 138–139]; б) всички свойства и закономерности, които се проявяват в простите и комплексните езикови знакове, ги има и при системата, която също е знак – част от по-голяма цялост. Ч. С. Пърс допуска, че знаковите системи и знаковата дейност пронизват както живата, така и неживата природа, целия свят (ако той въобще не се състои от знакове) [цит. по 1].

При свързаност и отношение 1 форма–1 съдържание–1 функция отношението е симетрично. При симетрия и трите компонента се развиват равномерно и съотношението между тях не се променя. Промяната на един от тях води до промяна и на останалите. Симетрията се поддържа от кохерентността и обратимите процеси. Тя осигурява инвариантно-вариантното съществуване и динамичното равновесие в системата.

При асиметрията форма, съдържание и функция са свободно свързани и са относително независими. Развиват се с различни темпове и промените могат да засягат само един от компонентите. При асиметрията в отношението 1 форма–1 съдържание–1 функция един от компонентите е величина по-голяма от

1. Има следните възможности: а) 2 или повече форми–1съдържание–1функция – напр. различните падежни окончания в р. п. ед. ч. за м. р. в старобългарски: а, ја, и, і, е; б) 1форма–съдържание по-голямо от 1–1 функция – напр. синкретизма на падежните окончания, които изразяват едновременно категориите род, число, падеж; в) 1 форма–1съдържание–повече от една функции – напр. формите родителен и дателен падеж с различна употреба (в приглаголна или приименна позиция).

При увеличаване на асиметрията за отделен елемент или звено в цялата система настъпва неравновесие, което предизвиква кохерентност и хомеостатичност в нея. При кохерентност и хомеостатичност се активизират потенциални връзки и настъпва усложняване или опростяване в системата, които са оптимални за нейното развитие. Връзките в системата се променят, но не се прекъсват. Ако асиметрията се разшири и се прекъснат връзките между форма, съдържание и функции, балансът в системата не може да се възстанови и тя може да премине в хаотичност и да бъде асимилирана от друга система.

Съществува зависимост между мястото на образуванията в дадена структура и симетрията и асиметрията. Образуванията, които са централни и начални за системата, обикновено поддържат собствената си симетричност и симетричността в системата, а тези които са в периферията и възникват по-късно, са склонни към по-голяма асиметрия. Те търпят и по-активни външни въздействия и влияния.

Сложната система се разглежда като образувана от еднородни или от разнородни подсистеми или от еднородни и разнородни подсистеми едновременно. Между подсистемите също има симетрични и асиметрични отношения – те се развиват с равномерни или с неравномерни темпове. Има различни типове сложни системи: 1) *Сложната еднородна система* е множество от няколко еднородни подсистеми. Такава система е книжовният език с неговите стилове – подсистеми, еднакви по отношение на фонетичния, граматичния и основния си лексикален фонд, но различни по употребата на специфична лексика, която се среща и в другите подсистеми, но за дадена подсистема е доминираща и е неин главен белег. Разликата между стиловете е в количествената употреба на думи от отделни класове и предпочитани граматични форми. Във всяка от подсистемите действа единна общовалидна писмено кодифицирана норма. Всички стилове се развиват равномерно. 2) *Сложната разнородна система* е съвкупност от различни подсистеми – диалекти, жаргон, социални говори. Подсистемите се отличават по фонетичен, граматичен и лексикален фонд. Няма общовалидна норма. Разнородна е и системата, която е множество от диалекти. Подсистемите в разнородната сложна система обикновено имат различна степен на развитие. Свързващото звено между тях е отразеният във всяка една подсистема *атрактор* на дадения език и предпоставените от него възможни състояния на подсистемите. 3) *Сложната смесена система* включва едновременно стандартните еднородни подсистеми, характерни за книжовния език – неговите стилове – и нееднородните

системи – диалекти, жаргони и социални говори. Като сложна смесена система определяме националния език. В етапите от развитието му обикновено доминира един от посочените типове системи. Доминантността зависи от лингвистични и екстралингвистични фактори.

По същия начин може да се характеризира и средата, в която съществува езикът: напълно *еднородна среда* – обединява еднородни общности; *разнородна среда* – състои се от разнородни общности; *смесена среда* – има и еднородни, и разнородни общности. Подобно разграничаване правим и за отделната личност като среда за развитие на езикова система. Личността употребява една езикова система или подсистема; употребява две или повече езикови системи или подсистеми на различни езици.

Системата и средата са взаимно обусловени. Съобразно принципа на асиметричния дуализъм, изведен от С. О. Карцевски [6], се осъществяват следните основни варианти на отношението система / подсистеми и среда: една система / подсистема (в случая езикова) функционира в различни среди (социални, етнически); две системи / подсистеми съществуват в една среда – отделна личност, отделна етническа или социална група, нация. Подобен подход позволява основните понятия на социолингвистиката като билингвизъм, диглосия, езикова интерференция, които са неизменна част от езиковия развой, да бъдат интерпретирани с оглед на системно-синергетичната теория и нейните основни процеси – възникване бифуркация и флуктуация.

Възникването е философска категория. То се осъществява на базата на предшестващото и се проявява при благоприятни условия. Възникването е акт на съединяване или на сливане. Съединяването е възможно само ако преди това е имало разединяване [10, 169]. Възникване има, когато се установи нова форма с ново съдържание и нова функция. Първоначално между формата, съдържанието и функцията има симетрия и те са единни. В следващия етап това единството се разединява, но не по същия начин, по който е станало съединяването. Около първоначално възникналото образуване може да се развие система. При развилите се от него или чрез него образувания първоначалната симетрия постепенно преминава в асиметрия. Симетричността на образуванията в ядрото на системата и асиметричността на образуванията в периферията е посочена от В. Гак [4]. Последователно създадените по-сложни структури са свободно свързани с първоначално възникналото образуване. В терминологията на синергетиката то се обозначава като **атрактор**.

Атракторът е не само начало на системата, но поддържа нейното съществуване. Той е тази част, която е най-устойчива и с най-значими функции. Всички изходни фазови траектории на началните образувания започват от атрактора и същевременно непрекъснато се стремят към него. Атракторът има област на притежаване и нейните граници съвпадат с границите на системата. Атракторът притежава системата, но и системата притежава атрактора. Атракторът е информационното ядро на системата. Той съхранява информацията в хода на развитието и промените на системата. Определя границите на

възможните промени на съставлящите различните равнища на системата. Определя поведението и възможностите за изменение и развитие на класовете и на подсистемите.

В собственото си развитие атракторът запазва симетричността в отношението форма, съдържание, функция. Така чрез атрактора системата се движи и развива, без да се отклонява от определените и установени параметри. Атракторът поддържа собственото си равновесие и равновесието в системата чрез обратими процеси и обратни връзки. При флуктуация атракторът предизвиква хомеостатичност и кохерентност. Компонентите му създават нови връзки и образувания.

Самият атрактор е минисистема. Компонентите на атрактора изразяват едновременно общотипологичните и специфични черти на системата. В езиковия атрактор са архетипите на определени фонemi, морфemi и глаголни и именни класове с тяхната специфика за конкретния език. Атракторът определя вътрешната форма на езика – категоризацията на света и начините за нейното изразяване. Езиковата система освен атрактор има и ядро. Думите от ядрото изразяват ограничен брой основни понятия за всички езици. Имат устойчива семантика и изключително висока честота на употреба. Част от думите на ядрото са в атрактора. В атрактора има думи със задължителна употреба във всички езици и думи, специфични конкретния език – например кратките местоименни форми в българския. Употребата на думите от атрактора и установените отношения между тях също се различават в отделните езици. Думите на атрактора са семантично и граматично най-важната част на системата. Посредством думите в атрактора може да се разкрие вътрешната форма на езика според идеята на В. Хумболт, а посредством ядрените думи да се направи лингвистичен анализ чрез различните концепти или чрез фразеологични или паремииологични езикови структури. Изследването на думите от атрактора и от ядрото на езиковите системи разкрива родството и историята на езиците и тяхното взаимодействие.

В системата съществуващите елементи, части и подсистеми действат организирано. Всяка една част придобива свойства, които не притежава в своята самостоятелност. Самата система не е съвкупност от свойствата на съставлящите я части, а нещо повече. Този факт изразява обстоятелството, че самата система е също е част от нещо. Тези свойства на частта и цялото посочва още Аристотел в своята „Метафизика“. Отношението част–цялост, което е по-сложно от сбора на отделните части, се нарича *холизъм*. От цялото зависят форма, съдържание и функцията на отделните части. Цялото зависи от отделната част, но и отделната част зависи от цялото.

Върху всяка част от цялото, а и върху самото цяло едновременно действат *параметри на порядъка* и *параметри на управлението*. В някои случаи те се разглеждат като една категория, но ние поддържаме идеята за тяхното разграничаване. Параметрите на порядъка са вътрешни за системата и съществуват като взаимодействие на универсалните закони и специфичното за

нея, предопределено от собствения ѝ атрактор. За действието на параметрите на управлението е важно че: 1) системата може да бъде управлявана отвън от по-сложна система; 2) всяко по-сложното равнище в целостта на йерархичната организация въздейства на по-простото. Езикът като социално явление и като непрекъсваем процес е неделимо свързан с човека, който влияе на неговото развитие. Същевременно езикът следва законите на Универсума, на които е подчинен и човекът.

Според А. А. Богданов при организираност (системност – б. а.) създадените връзки и отношенията между елементите трябва да са по-силни от противоположната тенденция за дезорганизираност между самите елементи в системата и другите елементи извън системата. При това състояние системата е в динамично равновесие. При обратното съотношение организираността се нарушава и системата е в неравновесно състояние [2]. При неравновесие интензивността на процесите е по-голяма.

Степента на влияние при взаимодействието между отделни системи или подсистема и система зависи от равнището на тяхната организация. Системите с по-сложна организация, които се състоят от различни еднородни и разнородни подсистеми, са по-устойчиви от подсистемите – отделни диалекти или социални и професионални говори.

Изложените теоретични постановки се потвърждават от наблюдения върху определени моменти от историята на българския език и езиците, с които той си взаимодейства. Най-значимите езикови преобразувания се наблюдават при настъпване на важни исторически и културни събития.

Бифуркация със следваща асиметрия откриваме при възникването на старобългарския книжовен език. Превеждането на богослужебните гръцки текстове на едно от славянските наречия, чиято основа е говорът на славяните в областта от Солун до Константинопол, е началото на книжовен език със своя норма и писменост. По езиковите особености на използвания говор, съхранени и до днес в българския език и диалекти, този книжовен език може да бъде определен като старобългарски. Като сложна еднородна система (книжовен език с различни стилове) той се използва с две основни функции: 1) разпространява се като богослужебен сред останалите славянски народи – във Великоморавия, Панония, Киевска Рус и се утвърждава като класически език на славяните. Освен като език на богослужебните текстове на него са направени и преводи на образци на класическата гръцка култура, които също се разпространяват в България и в Киевска Рус след покръстването; 2) обслужва българската народност в новоформираната българска държава. Създаването на старобългарския книжовен език е преди Великоморвската мисия. От оформената като книжовен език цялост тръгват две различни посоки на развитие.

При бифуркацията настъпва раздвояване на първоначално единство и постепенно обособяване на две части, за които съществува различен избор, непрогнозируем и необратим: да се развие само едната, да продължат да съществуват и двете, като се разграничат формално и функционално, при което

за всяка също са възможни варианти. Осъществяването на един или друг вариант зависи от комплексното действие на множество фактори или от доминирането на някой от тях. Възможно е двете части да бъдат във вътрешната среда на системата или едната част да остане в системата, а другата – извън нея. Връзката между тях може да се запази или да се прекъсне. За частта извън системата, когато тази част е подсистема, а не отделен клас, също има варианти: да се запази като отворена подсистема или система и да продължи да се развива самостоятелно; да стане част от друга система; да се превърне в затворена система, да престане да се възпроизвежда и развива и постепенно да се асимилира от обкръжаващите я подсистеми или системата, в която влиза.

Преселването на българи от определени региони на Османската империя първоначално в Бесарабия, а след това от Бесарабия в Таврия също е бифуркационен процес. В двата случая е резултат на силно неравновесие (напрежение) между българска етническа общност (от определен регион) и средата, в която тя живее (Османска империя, а след това Молдова). Бифуркацията на всяка от етническите групи и нейния диалект е двойна: 1) Определена група, с която преселниците първоначално са били една система, остава на старото си място и продължава да развива своя диалект в собствената си среда – българската. Преселилите се в Бесарабия българи създават свои селища, в които се установяват различни диалекти от метрополията. 2) Преселването в Таврия е ново разклоняване на групите и техните диалекти. На територията на Таврия в новосъздадените селища се говорят различни диалекти от различните групи преселници. За известен период диалектите в Бесарабия и Таврия са стабилизирани по принципа на кохерентността, когато етническата група е единна. При *кохерентност*, която се проявява при неравновесно състояние между системата / подсистемата и средата, се активират вътрешните връзки и дори се създават нови, а системата придобива устойчивост спрямо влиянията на средата и на други системи от средата. Връзките между отделните преселнически групи не са прекъснати и диалектните езикови системи са отворени. Постепенно обаче говорите на селищата в Бесарабия и Таврия, които възхождат към един диалект, се изолират както помежду си, така и спрямо стария диалект в метрополията поради липса на контакти и различни социално-икономически и политически фактори (изселвания в отделни краища на Русия, в Германия, трудова миграция). Разклоненията на един и същи диалект в Бесарабия и в Таврия попадат в различни среди и ситуации и техният път на развитие не е еднакъв, тъй като им влияят множество фактори, предизвикващи своеобразни процеси – закономерни и случайни.

Езикът на българските преселници в Бесарабия и Таврия дава представа за билингвизма, диглосията, интерференцията като процеси, засягащи отношението среда–система / подсистема. *Билингвизмът* се определя като възможност за независимо и равнозначно използване от членовете на дадена

етническа общност на два езика. Една от дефинициите за *диглосия* е: “владееенето на повече от една форма на съществуване на един и същ език... В състояние на диглосия например е всеки, който освен книжовния език владее и някакъв традиционен териториален диалект” [3, 208]. Тук ще направим едно допълнение, което се основава на разграничаването на системи и подсистеми. При билингвизъм членовете на дадена етническа общност владеят две езикови системи, а при диглосия – подсистема и система на един и същи език или на различни езици. При билингвизма отношението е цялост–цялост, а при диглосията отношението е част–цяло. Билингвите използват две езикови системи. При диглосия в еднородна етническа среда има използване на диалект или социален и професионален говор и книжовен език на една държава. Диглосия е употребата на книжовен език и диалект или професионален или социален говор от отделна личност или от някаква общност в метроролията. Диглосия се създава и извън метрополията. Мигрират определени групи на даден етнос, които имат собствена езикова подсистема – диалект или социален говор. При миграцията и усядането на тези групи диглосията е двупосочна: от една страна, езикът на мигриралите и мигриращите общности и книжовния език на метрополията, а от друга, българската езикова подсистема и езиковата система или дори системи на нееднородната чужда езикова среда, в която попадат преселниците. Това се наблюдава както при бесарабските и таврийски българи, така и при изселването на турското население от България в Турция през 1989–1990 г.

При билингвизма и при диглосията двете езикови системи или подсистемата и системата са ясно разграничени и се употребяват независимо една от друга. Атракторът е непроменен.

За разлика от тях при *интерференцията* става смесване на езиковите системи на два езика или на система и подсистема на два езика. В отделните равнища на едната езикова система проникват образувания от друг език – специфично произнасяне на звукове, отделни думи, специализирана лексика (компютърна, икономическа или политическа терминология), окончания, фрази. При навлизане само на части от дадена система в друга система, без да се засягат елементите на атрактора и граматичните и синтактични категории, в които те участват, тези части се адаптират и функционират съобразно параметрите на порядъка и управлението на приемащата система. Процесите са обратими, атракторът “контролира” промените, система се запазва.

Съществува интерференция, при която се засягат всички езикови равнища, в това число и атракторът. При промяна в атрактора вече има хибриден език. Подобни явления са суржик в Украйна и трасянка в Белорусия. Промените засягат елементите на атрактора и граматичните и синтактични категории, в които те участват. Интересно явление, което показва относителната независимост на езиковите равнища е образуването на съчетания, при които се смесва лексиката на единия език с морфологичните показатели на другия език.

При суржик и трасянка се използва цялата фонетика и граматика на украинския или белоруския, но се прилага към руската лексикална система.

Смесените езици обикновено се появяват вследствие на колонизаторската политика на различни империи. Езикът на колонизаторите става лексификатор за нововъзникналия език. (А дома как разговариваете? **Инф.** По-разному... Бува, шо на українській мові. Но, ви знаєте от, навірноє, всьо-такі більше по-руські...; ... І це так одне слово українське, одне – руське. В общєм – смєсь получилась і всьо. Немає такого чистого, щоб рускій ілі українській. Одне слово руське, друге – українське. Безобразний, конєшно, язык, шо там говорить... (ЕУ-харьков-2003-ЛТ) [8]. Смесването на езикови системи или на подсистема със система зависи от степента на владеење на езиците от страна на говорещите. Приема се и като преход от един език към друг.

Смесване на различни диалекти с руски се наблюдава и при българските изселници в Бесарабия, Таврия и Крим. Изследванията на В. Колесник [7] и на Марияна Парзулова [9] дават подробна информация за процесите: *Мойту им'а Паша... Тука ас са родуу, напрауу първит'а си шагуви и мисла, д'ету ша продължавам тука да жув'ам до конца на мойта д'енуви* [7, 362]; *Ф сорок п'атата гудина врът кримските д'аца ходихме в сколото. Йа как рас имах седем гудини и утидох в первый клас* [9, 82].

Типичните особености на българския език се откриват чрез интерферентните му промени при: употребата на глагола за съществуване (пропускането му в изречението); изразяването на притежателно значение между две съществителни чрез предлога *на*; членуването на имената; употребата на предлога *в*; употреба на кратките форми на личните местоимения и частицата *се*; словореда: *Сетне йа петнайсет ме взеха немците. Йа б'ах ф т'урмата ф Севастопол. ...В концлагер йа бил. В лагери смерти. В Варшаве. Тва бе ф тис'ача дев'атсот сорок четв'ортам гаду. Там б'аха распределени лагер'а – добровол'цев, лагер'а смертников, лагер'а семейних...; Пак мене ма замети полицейат. Ма исурна от редът, ма измлати и ма хвърли в погребя. Тва бе феврал' мес'ац. Мрас в леденая ода* [9, 85] *...майка ми с четири д'аца йа испратиха на Уралът... хората са радваха, патаму што петдесет гудини друг друга не са вид'аха, пък на тоя празник са абнимаваха и са виждаха давол'ни и ради* [9, 86]. *Се родих ф Коктебел' ф тис'ача дев'атсот двадцат' васмова года* [9, 103]; *И сетне ний са усадихме в Керч* [9, 103].

Посочените явления интерференция, билингвизъм и диглосия в дадена общност или у отделна личност са процес. При отворена система преминават едно в друго – диглосията може да премине в билингвизъм, при интерференция едната система се разширява максимално за сметка на другата, която започва да се губи.

Преходите зависят от социо-културни, исторически и индивидуално-психологически фактори. Първоначално преселниците от Бесарабия (а преди това от България) използват само познатия им диалект. С постепенното разширяване на употребата на българските диалектни подсистеми чрез заселване в други места или приемане на други групи при различни социални,

ікономічески и політически събития се установяват диглосия, интерференция и билингвизъм. Диглосията и интерференцията са обичайни за по-голяма част от етническите българи и се наблюдават в един сравнително дълъг период като съчетание от местен диалект, използван в семейна и битова среда, и книжовен руски, изучаван в училище и използван като официален. Билингвизмът е присъщ на хора с висок социален статус, работещи в сферата на образованието, икономиката, политиката.

Диглосията и билингвизмът се проявяват различно както при отделните семейства, така и при отделните групи – мъже, жени, деца. Сред членовете на едно и също семейство може да съществуват едновременно диглосия и билингвизъм, което понякога зависи и от разликата в поколенията. При по-старото поколение етнически българи доминират диглосията на български диалект и книжовен руски език или интерференцията. Разширяването на употребата на украинския като официален при младежи с български произход в този регион създава билингви с руски и украински за сметка на българския. Върху това влияе и обстоятелството, че българският обикновено е диалект, усвоен в домашна среда. Той не е в състояние да удовлетвори потребността от различен тип езиково изразяване за разлика от руския и украинския, които се изучават в книжовната им норма в училище и предоставят много по-големи възможности.

В този смисъл от изключително значение е разпространяването и съхраняването на съвременния български книжовен език в Украйна и Молдова, където е съсредоточено компактно българско население, запазило традициите си.

Изясняването на междуетниковите взаимодействия чрез системно-синергетичен подход открива нови перспективи пред лингвистиката. Явленията не само се обясняват, но могат да се прогнозират и да се насочват в определена посока.

Литература

1. Барулин А. Основания семиотики : знаки : знаковые системы, коммуникация [Электронный ресурс] / А. Барулин. – М. : Спорт и культура-2000, 2002. – Ч. 1. : базовые понятия ; эволюционная теория происхождения языка. – 464 с. – Режим доступа : <http://www.academia.edu/1906653>.
2. Богданов А. Тектология : всеобщая организационная наука [Электронный ресурс] / А. Богданов. – [гл. 2 : § 1, 2, 3]. – Режим доступа : [http://uf.kgsu.ru/lib/doc.php?path=KafedraSociologii i SR/P](http://uf.kgsu.ru/lib/doc.php?path=KafedraSociologii%20i%20SR/P).
3. Виденов М. Увод в социолингвистиката / М. Виденов. – София : Делфи, 2000. – 318 с.
4. Гак В. Асимметрия в языке / В. Гак // Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 47.
5. Добрев Д., Добрева Е. Справочник на семиотичните термини / Д. Добрев, Е. Добрева. – Шумен : Глаукс, 1992–1994. – 156 с.
6. Карцевский С. О. Об асимметричном дуализме лингвистического знака / С. О. Карцевский / [сост. В. А. Звегинцев] // История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. – М. : Просвещение, 1965. – Ч. 2. – С. 85–90.
7. Колесник В. Говорът на българите в с. Криничне (Чушмелий) Бесарабия. Речник. Българските говори в Украйна / В. Колесник. – Одеса : Друк, 2008. – Т. 4. – 376 с.
8. Новые языки новых государств : явления на стыке близкородственных языков на постсоветском пространстве. Николай Вахтин, Оксана Жиронкина, Ирина Лисковец,

- Екатерина Романова : отчет по результатам исследовательского проекта “Новые языки новых государств : явления на стыке близкородственных языков на постсоветском пространстве” [Электронный ресурс]. – 2003. – Режим доступа : <http://old.eu.spb.ru/ethno/projects/project3/list.htm>.
9. Парзулова М. Крымские болгары : этнос, язык, этнонимия, ономастика, просопографии / М. Парзулова. – Одеса : Друк, 2007. – 274 с.
 10. Сурмин Ю. Теория систем и системный анализ : [уч. пособие] / Ю. Сурмин. – К. : МАУП, 2003. – 368 с.
 11. Федосин С. Основы синкретики : философия носителей / С. Федосин. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 464 с.

Аннотация

В статье представлены два основных научных подхода – антропоцентризм и антропность. Путем объединения их принципов рассмотрены межязыковые взаимодействия при проявлениях диглоссии, интерференции, билингвизма. Осуществлен анализ важнейших моментов из истории болгарского языка на территории Болгарии и за ее пределами.

Ключевые слова: антропоцентризм, антропность, система, хаос, синергетика, симметрия, бифуркация, флуктуация, аттрактор; диглоссия, интерференция, билингвизм.

Анотація

У статті представлено два основних наукових підходи – антропоцентризм і антропність. Шляхом об'єднання їх принципів розглянуто міжмовні взаємодії з проявом диглосії, інтерференції, білінгвізму. Здійснено аналіз найважливіших моментів з історії болгарської мови на території Болгарії та за її межами.

Ключові слова: антропоцентризм, антропність, система, хаос, синергетика, симетрія, біфуркація, флуктація, ілінггратрактор, диглосія, інтерференція, білінгвізм.

Summary

The article presents two major scientific approaches – anthropocentrism and antropnost. By combining their principles, the inter-linguistic interactions by diglosiya, interference, bilingualism are discussed. The most important moments in the history of the Bulgarian language on the territory of Bulgaria and beyond are analyzed.

Keywords: anthropocentrism, antropnost, system, chaos, synergetic, symmetry, bifurcation, fluctuation, attractor, diglosiya, interference, bilingualism

УДК 811.163.2'286

Кемалова А. И.,
главен асистент доктор,
Пловдивски университет
“Паисий Хилендарски”
(България)

КНИЖОВНА НОРМА И НАРОДНОЕЗИКОВИ ЧЕРТИ В ЕДИН НОВОБЪЛГАРСКИ ПИСМЕН ПАМЕТНИК

Въпросите за историческите процеси в развоя на един език и неговото кодифицирано представителство несъмнено стоят в тясна взаимовръзка. Историческата лингвистика има за свой първостепенен източник писмените паметници от различни периоди на езиков развой. От друга страна, повече или